

Ton Kappelhof

3. Commentaar bij J.W.G. Witmer

'Het verborgen verleden van 's-Hertogenbosch. Een ontwikkelingsmodel van de stad vanaf 1170 tot 1400', deel II

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van de redactie van het Noordbrabants Historisch Jaarboek om het tweede deel van het artikel van Hans Witmer van commentaar te voorzien. Als historicus kan ik weinig toevoegen aan het debat over de interpretatie van het bodemarchief, ik ben niet getraind in het lezen ervan. Ik heb wel veel ervaring in het lezen en interpreteren van geschreven bronnen. Witmer gebruikte behalve het bodemarchief kronieken en oorkonden als bron. Er zijn veel oorkonden over 's-Hertogenbosch bewaard gebleven. Een deel ervan is uitgegeven in het Oorkondenboek van Noord-Brabant. De regesten op ongeveer 4500 oorkonden van de Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch zijn onlangs door mij herzien en opnieuw op internet geplaatst. Dan zijn er de door dr. Martin de Bruijn in opdracht van de vroegere afdeling BAM (Bouwhistorie, Monumenten en Archeologie) uitgegeven oorkonden met gegevens over de historische geografie van de stad binnen de muren. Deze oorkonden staan op de website van De Bossche Encyclopedie. Hier zijn ook de vele interne rapporten te vinden die De Bruijn voor de afdeling BAM heeft gemaakt. De gemeentesecretaris mr. J.N.G. Sassen maakte omstreeks 1860 regesten op de oorkonden in het Oud-Stadsarchief.

Aan de hand van vooral oorkonden bespreek ik een aspect van de middeleeuwse geschiedenis van 's-Hertogenbosch, dat nog niet veel aandacht kreeg, namelijk de financiering van de vestingwerken. De middeleeuwse financiële administratie van 's-Hertogenbosch is op enkele rolrekeningen van omstreeks 1400 na verloren gegaan, wel bevat het Oud-Stadsarchief veel oorkonden die vaak handelen over financiële transacties tussen de hertog en zijn stad. Wegens de Coronacrisis heb ik moeten volstaan met de niet altijd betrouwbare regesten van de gemeentesecretaris mr. J.N.G. Sassen. Deze oorkonden zijn helaas nog niet gedigitaliseerd.

De gemeeynte van 's-Hertogenbosch

De bouw van een lange stadsmuur met muurtorens en drie stadspoorten en ervoor een natte gracht moet veel geld en arbeid gekost hebben. Voor de stedelijke samenleving moet dit een grote belasting zijn geweest. Wanneer de werken eenmaal af waren, moesten de muren worden onderhouden en de grachten steeds weer worden uitgebaggerd. Voor een wat kleinere stad als Nijmegen gold hetzelfde. De aanleg van een eerste en een tweede omwalling, waarmee men in het begin van de vijftiende eeuw begon, verslond kapitalen. In het begin van de zestiende eeuw werd soms 30% van het Nijmeegse budget besteed aan versterkingswerken.¹ De vraag is wie dit in 's-Hertogenbosch heeft betaald: de hertog van Brabant als heer van de stad, de burgerij of de boeren uit de omringende Meierij, of ging het om een combinatie ?

De stad had echter ook een uitgestrekte gemeeynte en deze heeft bij de financiering een belangrijke rol gespeeld. Vanaf 1286 verkocht de hertog van Brabant aan collectiviteiten van

---

¹ Uitterhoeven, *Atlas Nijmegen*, 20-21.

boeren in de Meierij gemene gronden. Vaak hadden zij deze al in gebruik maar er was niets over vastgelegd. De hertog en zijn rentmeesters zagen hierin een kans om wat bij te verdienen. De oorlog die hertog Jan I aan het voeren was om ook hertog van Limburg te worden was een dure onderneming. Doorgaans betaalden de dorpen of andere collectiviteiten aan de rentmeester van de hertog, die in 's-Hertogenbosch kantoor hield, een som gelds ineens, voorlijf genaamd, en een veel kleiner vast jaarlijks bedrag dat de naam kreeg van gebuurcijs. In ruil hiervoor kregen de boeren een gebruiksrecht voor onbepaalde tijd op deze gronden. Van deze uitgifte werd een oorkonde opgemaakt en deze werd door de dorpen zorgvuldig bewaard omdat de Meierijse boeren de gemene gronden hard nodig hadden voor hun bedrijf. Ik laat de al jaren durende discussie over de juridische aspecten rond deze uitgiften rusten omdat deze voor dit betoog niet relevant zijn.²

De oudste uitgifte van een gemeynte in de Meierij is die uit 1286 aan de lieden van Oss, Berchem en Duurseind. Deze betaalden aan de hertog 10 pond Leuvense penningen per jaar, over een som ineens wordt niet gerept.³ Daarop volgen uitgiften in Lithoijen (1288) en Eersel (een deperditum uit 1288/89)⁴. In 1291 blijken de hertog en zijn stad 's-Hertogenbosch een geschil van mening te hebben over de gemeynte.⁵ Er zijn in naam van de hertog percelen uit de gemeynte uitgegeven onder beding van een jaarlijkse cijns of er is op een andere wijze land vervreemd.⁶ Ik vermoed dat de stad op eigen houtje begonnen is met verkavelen en verkopen en dat de hertog dit merkte en bezwaar maakte omdat zijn rechten op dit land als grondheer en vorst zouden zijn geschonden. De burgers vragen dat de gemeynte aan hen wordt overgelaten of wordt teruggegeven ten behoeve van het welzijn van de hele stedelijke gemeenschap. Er wordt melding gemaakt van het vesten en ontvesten dat wil zeggen overdragen van land in het Vrijdom dat bezit is van de burgers. De burgers beweren dat zij de opbrengst van het land al lang in bezit hebben. Er wordt gesproken over *exhibere* en dat betekent hier uitgeven in erfcijns.⁷ Partijen leggen dit geschilpunt en enkele andere kwesties voor aan twee scheidslieden, heer Jan van Cuijk en Wouter Volcart jr. Beide heren waren in dienst van de hertog. De familie Volcart kwam uit Antwerpen, Jan van Cuijk was heer van Grave en het land van Cuijk. Hij werd vaak door de hertog belast met diplomatiek werk.⁸ De beide heren beloven vóór 1 april 1291 (Halfvasten) hun uitspraak te doen. Een oorkonde over de uitspraak is echter niet bewaard of deze is niet beoorkond. Op 14 juni 1291 staat hertog Jan I van Brabant aan de burgers van 's-Hertogenbosch toe hun 'erven' in het Vrijdom te mogen overdragen aan anderen.⁹ Het gaat om erven dat wilde zeggen rechten op zaken

---

² De meest recente publicatie is: Lia van Zaalinge-Spooren, *Gemeint en gemeenschap. Jaargeboden in Peelland, circa 1300-1795* (Hilversum, 2018).

³ OBNB, nr. 424. Ik spreek over erfcijns wanneer het gaat om geld, van erfpacht wanneer het gaat om een levering in natura. Vanuit juridisch oogpunt moet een dergelijke transactie beschouwd worden als een erfpacht.

⁴ OBNB, nrs. 428 en 429.

⁵ OBNB, nr. 458.

⁶ Het gaat over 'de pascuis communibus que infra libertatem dicti opidi de Buscho ex parte nostra exhibita sunt sub annuo censu vel alio alienationis modo' [vertaling: over gemene weidegronden in het Vrijdom van genoemde stad van 's-Hertogenbosch die in naam van ons [= hertog] zijn uitgegeven voor een jaarlijkse erfcijns of op een andere wijze zijn vervreemd].

⁷ Het Latijnse woord 'exhibere' betekent hier uitgeven. Dit blijkt duidelijk uit de uitgifte van de gemeynte van Haaren bij Oisterwijk uit 1309 waarin vermeld wordt dat de gezworenen 'de dicta communitate ad annuos et hereditarios census dare et exhibere poterunt'. Zie OBNB, nr. 778.

⁸ Over heer Jan van Cuijk: Van Cuyck en Lambert, 'Jan I van Cuijk'. Wouter Volcart jr. was een zoon van Wouter Volcart sr. (OBNB, I, nr. 526).

⁹ OBNB, I, nr. 465.

zoals land, over gemene gronden wordt niet gesproken. Zijn opvolger hertog Jan II gaat in 1305 een stap verder. De stad heeft veel schulden en geen geldmiddelen om deze te betalen. De hertog geeft daarom verlof aan het stadsbestuur om delen uit de gemeynte zoals die door zijn voorouders aan de stad is afgestaan te verkopen. De stad mag dit doen door in erfcijns te geven of contant te verkopen al naar gelang het de bestuurders uitkomt.¹⁰ Niet vermeld wordt waardoor de schulden werden veroorzaakt. Deze werden in elk geval het jaar erna nog veel groter wegens een boete van 5500 pond gangbaar geld die aan de stad werd opgelegd als prijs voor een verzoening na een politiek conflict.¹¹ Voor de naleving van de verzoening staan maar liefst 117 Bosschenaren garant. Kort daarna neemt de hertog maatregelen om de stad in staat te stellen dit enorme bedrag te voldoen¹². Er mogen vijf jaar lang accijnzen worden geheven. Niet vermeld wordt waarop, maar vermoedelijk gaat het om alcoholica. Om de rust en het algemeen welzijn van de stad te bevorderen staat de hertog voor altijd het vrije gebruik van de gehele gemeynte af binnen de palen en de grenzen die al lang geleden zijn vastgelegd. Schepenen en gezworenen moeten ervoor zorgen dat er geen hofsteden en erven in erfcijns worden uitgegeven en bebouwd als de versterkingen, de gemene weidegronden en de openbare straten erdoor worden gehinderd. Het stadsbestuur krijgt dus bevoegdheden op het terrein van wat wij anno 2020 ruimtelijke ordening noemen. De stadsmuur met de gracht en het wegverkeer gaan voor.

In 1321 en 1329 staat de hertog aan de stad toe om twee bossen in Deuteren te verkopen. In 1321 wordt als voorwaarde gesteld dat de opbrengst wordt besteed aan de versterking van de stad en dat er rekening en verantwoording wordt afgelegd.¹³ Wellicht waren beide bossen niet begrepen in de reeds aan de stad uitgegeven gemeynte en waren zij exclusief bezit van de hertog om te dienen als jachtterrein. Gezien de localisering in Deuteren, een laag gelegen gebied dat ten dele uit veen bestond, waren dit vermoedelijk wilgen- en elzenbossen. De hertog kon deze bossen missen, want zijn favoriete jachtdomein was het ten zuiden van Brussel gelegen nog bestaande Zoniënwood. De hertog liet zich in 's-Hertogenbosch niet vaak zien.

De vergunning om delen van de gemeynt te gelden te mogen maken was om een of andere reden niet toereikend, want in 1335 en in 1341 gaf hertog Jan III van Brabant nogmaals verlof aan het stadsbestuur om de gemeynte te verkopen. In 1341 ging het maar liefst om 1000 Bossche morgen oftewel 882 hectare. De stad kreeg toen ook de bevoegdheid om de accijnzen - die waren dus blijvertjes geworden - te verhogen of te verlagen.¹⁴

Liquidatie van de gemeynt

In het Oud-Stadsarchief bevinden zich geen oorkonden waarin de stad percelen uit de

---

¹⁰ OBNB, I, nr. 694; 'ad census dederint vel in pecunia parata vendiderint'.

¹¹ OBNB, I, nr. 702. Over dit conflict OBNB, I, nrs. 699-701. Van Cuyck en Lambert, 'Jan I van Cuijk (overleden 1308)' maken alleen terloops melding van dit conflict zonder er nader op in te gaan..Pyament was niet waardevast geld. Zie over de laatmiddeleeuwse monetaire geschiedenis van dit deel van Brabant: Fierst van Wijnandsbergen, *Ghenge ende gheve*.

¹² OBNB, I, nr. 703.

¹³ Sassen, *Charters*, nr. 40, transscriptie en regest door De Bruijn (1321) en Sassen, *Charters*, nr. 50, niet in de verzameling De Bruijn.

¹⁴ Sassen, *Charters*, nrs. 68 (1335) en 91 (1341). Tot voor kort werd aangenomen dat de Bossche morgen gelijk was aan 0,99 hectare, maar nader onderzoek heeft uitgewezen dat dit 0,8826 hectare was. Vriendelijke mededeling van Karel Leenders aan ondergetekende van 27 april 2016.

gemeente in erfcijsn uitgeeft, in het archief van de Tafel van de Heilige Geest echter wel. Deze laten zien hoe dat in zijn werk ging. Op 24 september 1372 dragen schepenen, gezworenen, rentmeesters, dekenen van de ambachten, een deel van de goede knapen en de gemene stad na verkoop over aan Adam van Mierde een derde deel van een kamp in Deutenen aan de kant van Vught. De oorspronkelijke kamp is 10 morgen dat is 8,8 hectare groot. De koper betaalt voortaan de stad een jaarlijkse erfcijsn van 10 schellingen payment per morgen. Het perceel mag alleen vervreemd worden aan andere poorters. De nieuwe bezitter moet het perceel omheinen en hij mag het vee van anderen dat op zijn land komt laten opsluiten (het z.g. schutten). Hij mag de bezitter van het dier dan een boete opleggen van 10 schellingen payment en die voor zich zelf houden.¹⁵ De uitgegeven percelen waar ik gegevens over vond lagen ten westen, noorden en noordoosten van de stad.

De clausule dat het land alleen verkocht, geschonken of geruild mag worden met een andere burger van 's-Hertogenbosch beperkte de verhandelbaarheid van het land, maar maakte het voor mensen met wat geld aantrekkelijk om zich in de stad te vestigen en lid te worden van de club, dat wilde zeggen het poorterschap te kopen. Het in cijns gegeven land mocht door de eerste bezitter zonder verlof van de stad worden doorverkocht als het maar gebeurde aan een andere poorter. Een voorbeeld is de verkoop in 1373 door Gielis van Doorne aan Willem Coptiten van de helft van een derde van de vijfde kamp en de helft van een derde van de derde kamp tegen de grens met Vlijmen en Cromvoirt. Op de voormalige gemeente zijn dus kampen aangelegd variërend van 5 tot 10 morgen die later werden gesplitst. Naast het tarief van 10 schellingen payment per morgen komen ook andere tarieven voor met name 6 schellingen payment.

In 1388 verkoopt de stad erfcijsnen op uit de gemeente verkochte percelen aan vier debiteuren van deze cijnsen. Door deze transactie gaan de cijnsen teniet.¹⁶ De bezitter hoeft nu geen rekening meer te houden met de wensen en eisen van het stadsbestuur.¹⁷ Een van de kopers was de Tafel van de Heilige Geest die de erfcijsnen rustend op 31 morgen en 2 hont land [= 27,6 hectare] land aflost. In 1396 vonden weer drie transacties plaats waarbij de cijns werd terugverkocht en zo teniet ging.¹⁸ Voor deze constructie werd gekozen omdat erfcijsnen aanvankelijk niet aflosbaar waren. Door terugverkoop werd deze niet-aflosbaarheid omzeild. De stad kreeg zo weer geld in het laadje, maar de gemeente werd geliquideerd.

Uit de oudste bewaarde stadsrekening uit 1399/1400 blijkt dat de stad aan cijnsen 17 ponden 16 schellingen en 8 penningen payment ontving.¹⁹ In vergelijking met de inkomsten uit accijnsen was dit een schijntje. Ik neem aan dat de meeste cijnsen voortkwamen uit in erfcijsn uitgegeven percelen gemeentegrond. Als ik verder uitga van het in de oorkonden meest voorkomende een tarief van 10 schellingen payment per morgen uit de gemeente verkochte grond, dan komt dit neer op 35 morgen land. De oorspronkelijke gemeente moet tenminste 1000 morgen groot geweest zijn. In de rekening komen geen andere inkomsten uit de gemeente voor. Dat zou betekenen dat in 1399 de gemeente bijna helemaal geliquideerd was, maar voor de vestingwerken bleef geld nodig.

---

¹⁵ THG nr. 716.

¹⁶ De Blécourt en Fischer, *Kort begrip*, 200-201.

¹⁷ THG nrs. 1016-1019.

¹⁸ THG nrs. 1207, 1208 en 1208a.

¹⁹ OSA inv. nr. 1348.

Een poging tot privatisering van bouw en onderhoud van de stadsmuur

In 1352 sluit het stadsbestuur een overeenkomst met een consortium van acht Bossche burgers waaronder de schout Jan Dicbier over de bouw en het onderhoud van een deel van de stadsmuur.²⁰ Het consortium staat garant voor een bedrag van 8000 pond. Dat zullen zij besteden aan het werk. Zij zullen de muur tussen de Vughterbinnenpoort en de Orthenpoort in stand houden. De muur is nog niet voltooid, het consortium neemt de muur aan zoals deze nu is. Zij staan garant voor het onderhoud. Er wordt rekening gehouden met de mogelijkheid dat de muur weer wordt afgebroken ! Dan is het consortium niet langer verplicht te doen wat ze nu beloven. Het mag woningen bouwen 'op' de muur. Ik neem aan dat bedoeld wordt op de grond naast of achter de muur. Bouwen van woningen op de muur zou de defensieve waarde ervan te niet doen. Als het tegenzit mogen zij de verplichting teruggeven aan de stad. De stad schakelt dus een consortium van Bossche burgers in om de nieuwe muur te onderhouden. De waarde van dit onderhoud is zeer groot blijkens het bedrag van 8000 pond, waaronder we vermoedelijk mogen verstaan ponden payment, dus niet-waardevast geld. In ruil daarvoor staat het recht om achter dit gedeelte stadsmuur te mogen bouwen. Zo kunnen de firmanten de kosten terugverdienen. Dat moet dan wel met harde bouwmaterialen. Het consortium hoeft over de bestedingen geen rekening en verantwoording af te leggen. Oorkonden over het onderhoud van andere delen van de nieuwe stadsmuur zijn er niet. De stad koos wellicht voor een deel van de nieuwe muur voor een constructie die lijkt op privatisering, maar ging niet op deze weg door.

Accijnzen en herendiensten uit de Meierij

In 1318 staat hertog Jan III van Brabant de stad toe deze te versterken, maar dat moet zij wel zelf betalen, de hertog draagt daar niet aan bij. De stad mag de kosten naar eigen goeddunken omslaan. Accijnzen worden daarbij als middel genoemd.²¹ De heffing van accijnzen mocht niet zonder vergunning van de hertog en deze bedong dat een deel van de opbrengst aan hem werd uitgekeerd. In 1338 werden ook de bewoners van de Meierij ingeschakeld. De hertog verordende toen dat wie een ploeg bezat drie oude Tournooise groten zou afdragen, wie geen ploeg had betaalde al naar gelang zijn inkomen. De opbrengst van deze nieuwe belasting was gereserveerd voor het herstel van de muren van 's-Hertogenbosch.²²

Vanaf 1347 gaf de hertog steeds voor een zekere periode verlof aan de stad om accijnzen te heffen mits aan hem of haar een vast bedrag werd uitgeleerd.²³ Twee jaar later werd verlof gegeven om wede (een verfstof voor textiel), mede (een alcoholhoudende drank bereid uit honing), mosterdzaad, lijnzaad, raapzaad, kaas, vlas, linnen laken en wouw (een verfstof voor textiel) met accijnzen te belasten.²⁴

In 1357 gaven de hertogen Johanna en Wenceslas voor een periode van tien jaar toestemming om accijnzen te heffen op zaken als van buiten komend bier (het Bossche bier

---

²⁰ Bruijn, *Notitie 1352*. Kroniek Cuperinus, 45. Sassen, *Charters*, nr. 119. Ook vermeld in: *Kroniek Peter van Os*, 78-79.

²¹ Sassen, *Charters*, nr. 35.

²² Sassen, *Charters*, nr. 81.

²³ Sassen, *Charters*, nr. 108.

²⁴ Sassen, *Charters*, nr. 114.

werd nog even uit de wind gehouden) en broodgraan. Verder mocht 's-Hertogenbosch ieder jaar uit de Meierij mensen oproepen om één dag lang te werken aan de bouw van versterkingen. De opbrengst van de accijnzen was bestemd voor de bouw van versterkingswerken.²⁵ De vergunning om accijnzen te heffen werd daarna steeds verlengd waarbij de hertog een uitkering bedong van 600 gouden royalen per jaar. In 1391 mocht de stad deze aflossen met 6000 royalen, in ruil waarvoor de stad nu volledige vrijheid kreeg om haar burgers met accijnzen te belasten.²⁶ Uit de stadsrekening van 1399/1400 blijkt dat de financiën dreven op accijnzen.²⁷ Deze waren goed voor 96 procent van de inkomsten, het eigen vermogen waaronder de voormalige gemeynte droegen maar 3 procent bij.

Vergelijking met Breda en Antwerpen

De veel kleinere stad Breda was in 1327 met het omringende door hertog Jan III aangekocht van de laatste heer Gerard van Rasseghem en zijn vrouw Aleid van Liedekerke.²⁸ De hertog trad hier heel anders op dan in 's-Hertogenbosch want hij nam zelf de leiding van een operatie die erop was gericht het kwetsbare oostelijk deel van de stad te beveiligen met een bakstenen muur en een ervoor liggende gracht. De rekening van deze werkzaamheden afgelegd aan de hertog is bewaard.²⁹ De hertog hief een eenmalige buitengewone belasting over de stad en de er toen onder vallende dorpen terwijl de in Breda werkende Lombarden ook moesten bijdragen. De stad betaalde niet alleen 25 pond Brabantse groten als belasting maar gaf ook 15 van deze ponden aan de hertog *dat die port haer gemeente mocht utegeven ende dat wolwerke in mocht comen binnen vriheiden*.

Ook hier komen de verbinding weer tegen tussen de gemeynte en de versterking van de stad terwijl het omringende land mee moest betalen. De stad bedong verder dat de hertog zijn macht zou gebruiken om de arbeidsintensieve wollenlakenindustrie naar de stad over te brengen. 's-Hertogenbosch probeerde dat ook. Overigens had de hertog al in 1331 aan de stad het recht gegeven om percelen uit haar gemeynte die gelegen was ten oosten en zuiden van de stad in erfcijns uit te geven.³⁰

Ook in Antwerpen, evenals 's-Hertogenbosch een hertogelijke stad, werd de gemeynte geliquideerd om de aanleg van de nieuwe vestingwerken te financieren. In 1250 verkocht hertog Hendrik III aan de stad alle gemene gronden zowel binnen als buiten de muren. In 1291 hernieuwde hertog Jan I de verkoop van 1250. De stad mocht de gemeyne gronden verkavelen en verkopen. De verkopeningen vonden plaats in 1295 en de opbrengst werd gebruikt voor de bouw van een tweede stadsmuur.³¹

---

²⁵ Sassen, *Charters*, nr. 126.

²⁶ Sassen, *Charters*, nrs. 264 en 265. De verhouding van rente staat tot hoofdsom van een op tien kwam toen veel voor.

²⁷ OSA inv. nr. 1348.

²⁸ Cerutti, *Rechtsbronnen*, nr. 132.

²⁹ Cerutti, *Rechtsbronnen*, nr. 154. De rekening is in 1335 afgehoord op het slot Tervuren bij Brussel waar de hertog vaak verbleef.

³⁰ Cerutti, *Rechtsbronnen*, nr. 147. De tekst luidt: 'uuttegevene tot erffeliken cheynse ende haren vryen wille dair mede te doene'. De stad mocht ook de visrechten op de Mark te gelde maken.

³¹ Prins, *Antwerpen* 6-7, 143 en 198.

Conclusie

De bouw en het onderhoud van de vestingwerken van de stad 's-Hertogenbosch bestaande uit stenen muren, stadspoorten, muurtorens en natte grachten was kostbaar. Vanaf het einde van de dertiende eeuw werd om dit werk en andere uitgaven van de stad te bekostigen de gemeynthe, die zeer uitgestrekt was, verkaveld en in erfcijs uitgegeven. Aan het eind van de veertiende eeuw werden de meeste cijzen afgelost zodat de gemeynthe in 1400 vrijwel helemaal geliquideerd was. De in erfcijs uitgegeven percelen gemeynthegrond werden verkocht aan Bosschenaren die geld overhielden. Dat moet echter maar een heel klein deel van de bevolking geweest zijn. De meeste inwoners van de stad verdienden met loonarbeid net voldoende om van rond te komen. Sparen was voor hen geen optie. De uitgegeven percelen mochten alleen aan Bosschenaren worden verkocht. Ondertussen had men een andere inkomstenbron aangeboord namelijk accijnzen op alle mogelijke artikelen maar bovenal wijn en bier. In de loop van de veertiende eeuw werden de accijnzen steeds belangrijker. Zij verhoogden de kosten van het levensonderhoud en drukten naar verhouding zwaarder op lage inkomens. Vanaf 1338 verplichtte de hertog als landsheer de bewoners van de Meierij om bij te dragen aan de financiering van de versterking van haar hoofdstad 's-Hertogenbosch. Een experiment in 1352 waarbij aan een consortium van burgers de bouw en het onderhoud van de stadsmuur werd opgedragen vond geen navolging. De ervaringen ermee waren kennelijk niet gunstig. In Breda trad de hertog, die van 1327 tot 1339 heer van stad en land was, veel directer op. Hij nam zelf de leiding van de bouw van het eerste deel van de stenen muur. Ook hier werd de gemeynthe gebruikt om een deel van het werk te financieren en moest het land van Breda meebetalen door middel van een eenmalige belasting.

Afkortingen

OBNB	Oorkondenboek Noord-Brabant deel I
OSA	Oud Stadsarchief
THG	Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch

Bronnen en literatuur

Afdeling Erfgoed 's-Hertogenbosch

Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch oorkonden

Oud-Stadsarchief

Bavel, H. van, A.C.M. Kappelhof, G.M. van der Velden en G. Verbeek
De z.g. kroniek van het St. Geertruiklooster te 's-Hertogenbosch. Een tekstuitgave
's-Hertogenbosch, 2002; publikatie op CD-ROM.

Blécourt, A.S. de en H.F.W.D. Fischer
Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht
Zevende druk, Groningen, 1969.

De Bossche Encyclopedie
www.bossche-encyclopedie.nl

Bruijn, M.W.J. de,
Collectie oorkonden 1293-1380
Aanwezig op afdeling Erfgoed van de gemeente 's-Hertogenbosch en opgenomen in de Bossche Encyclopedie. Het betreft een editie van oorkonden met gegevens over de geografie van de stad 's-Hertogenbosch binnen de muren.

Bruijn, M.W.J. de
Notitie over de oorkonde van 30 september 1352 betreffende het onderhoud van de stadsmuur
Intern verslag nr. 293 afdeling Bam gemeente 's-Hertogenbosch 24 juli 2003.

Camps, H.P.H. ed.
Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312.
dl. I De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert); Den Haag, 1979.

Cerutti, F.F.X.,
Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda. Deel I Inleiding – rechtsbronnen tot 1405
Utrecht, 1956.

Cuperinus A.
Die chronicke vander vermaerder ende vromer stadt van Tsertogenbosch, int corte van Henricus die eerste, hertoge van Brabant, tot Philippus van Oostenryck, coninck van Engellant ende hertogh van Brabant, in:
Hermans, C.R. ed., *Verzameling van kronyken, charters en oorkonden betrekkelyk de stad en meijerij van 's Hertogenbosch* met twee vervolgen en diverse bijvoegsels
's-Hertogenbosch, 1848, p. 1-396.

Cuijk, Horst van, en Véronique Lambert,
Jan I van Cuijk (overleden 1308). Topdiplomaat in een woelige tijd, in:
Noordbrabants Jaarboek, 34 (2017) 13-52.

Fierst van Wijnandsbergen, Ron,
Ghenge ende gheve in Grave. Fondsvorming van armeninstellingen en middeleeuwse monetaire problematiek
Tilburg, 2013.

Hoekx, J.A.M., en G. Hopstaken, A.M. van Lith-Drooglever Fortuijn en J.G.M. Sanders, ed.,
Kroniek van Molius. Een zestiende-eeuwse Bossche priester over de geschiedenis van zijn stad ('s-Hertogenbosch, 2004).

Kappelhof, A.C.M.

Regesten van oorkonden in het archief van de Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch 1271 – 1619.

19 delen.

Gepubliceerd op www.academia.edu en op de website van de afdeling Erfgoed van de gemeente 's-Hertogenbosch.

Lith-Droogleever Fortuijn, A.M. van, J.G.M. Sanders en G.A.M. van Synghel ed.
Kroniek van Peter van Os. Geschiedenis van 's-Hertogenbosch en Brabant van Adam tot 1523
Den Haag, 1997.

Sassen, J.N.G.,
Charters en privilegebrieven berustende in het archief der gemeente 's-Hertogenbosch
's-Hertogenbosch, 1862-1865.

Uitterhoeve, Wilfried, Billy Gunterman en Ruud Abma,
Nieuwe historische atlas van Nijmegen. 2000 jaar stad aan de Waal.
Nijmegen, 2018.